

Tone Svetina, likovni umetnik, domačin, lovec, ribič, varuh narave in pacifist - ob 100 letnici rojstva

Vsebine za prispevek sem črpal iz literature, časopisnih člankov, njegovih zapisov od leta 1974 do 1985, pripovedovanja domačinov in osebnega poznavanja Toneta Svetine. Ker je zapis predolg za današnjo slovesnost, bom prebral le skrajšano verzijo - daljša je odstopna na spletni strani knjižnice Bled.

Tone Svetina se je rodil 15. novembra 1925 na Bledu v vasi Mlino, materi Marjeti Jereb iz Zasipa in očetu Antonu, ki je bil pred 2. sv. vojno kraljevi lovski čuvaj in kasneje lovec od hotelirja Petrana. Hiši se po domače reče »Pr Kramarju« in stoji na levem bregu potoka Jezernice.

V osnovno šolo je hodil na Bled do leta 1938, kjer ga je učitelj Gradnik spodbujal, da naj se ukvarja s pisanjem, tako, da od takrat začne pisati dnevnik. S šolanjem je nadaljeval v Kranju in na Jesenicah, ko je leta 1942 končal nižjo gimnazijo. Njegovo odraščanje in izobraževanje je grobo prekinila vojna.

Po mobilizaciji v nemško delovno službo februarja 1943 in kasneje v vojsko (poslan je bil na fronto v Francijo) je decembra 1943 iz Münchna pobegnil v Slovenijo in se takoj vključil v NOV. Postal je partizan v Prešernovi brigadi in v jurišnem bataljonu XXXI. divizije in sodeloval v bojih na Gorenjskem in Primorskem. Dvakrat je bil ranjen in dobil čin kapetana I. stopnje, kasneje pa rezervnega majorja. Med letoma 1945 in 1947 se je pridružil enotam Korpusa narodne obrambe Jugoslavije in kot graničar varoval slovensko mejo z Italijo v Trenti.

Zatem je obiskoval partijsko šolo pri centralnem komiteju komunistične partije Slovenije, ki jo je končal v februarju 1948 leta. Zaposlil se je v Ljubljani in bil do leta 1952 načelnik personalne službe v ministrstvu za gozdarstvo Ljudske republike Slovenije. V letih 1952 do 1966 je vodil organizacijsko-kadrovski sektor pri Gozdnem gospodarstvu na Bledu. Ob delu je obiskoval Ekonomsko srednjo šolo v Kranju in maturiral leta 1958. Leta 1958 se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani v prvi letnik študija filozofije in pedagogike, vendar študija ni nadaljeval. Delal je v različnih političnih upravnih službah, bil je tudi glavni urednik revije Lovec.

Ker je bil v narodnoosvobodilni vojni dvakrat ranjen, se je zaradi zdravstvenih težav 1965 leta invalidsko upokojil.

V mladosti se je ukvarjal z alpinizmom, rad je zahajal v gore, bil je strasten lovec in ribič. Ko je imel več prostega časa, se je posvetil pisanju romanov in oblikovanju skulptur. Pri pripravi romanov mu je bila nenadomestljiva pomočnica žena Vera, s katero se je poročil leta 1952. Čez dve leti se je rodil sin Vojko. Žena je pustila službo, skrbela za sina in bolehnega očeta od moža ter lektorirala in prepisovala Tonetove rokopise.

Z denarjem, ki ga je Tone dobil predvsem z zelo uspešno prodajo romana Ukana, je zgradil galerijo ob jezeru, kjer je razstavljal skulpture in slike od sina Vojka.

Vera je zbolela in umrla po hudi bolezni leta 1981. Smrt žene je Toneta močno prizadela, dodatno pa tudi sinova odvisnost od kemičnih substanc. Po smrti žene je gospodinjstvo na domu vodila Tonetova sestra Milka.

Tone Svetina se je v zadnjem obdobju življenja soočal s težko boleznijo, ki pa ni zlomila njegovega ustvarjalnega duha. Ko mu je bolezen začela odžirati moči za zahtevnejše pohode v visokogorje, se je še bolj posvetil svojemu ateljeju na Mlinu, ki ga je projektiral domačin Rado Jemec. Kiparjenje s težkim železom je bilo zanj oblika terapije in kljubovanja bolezni. Umrl je 14. maja 1998 na svojem ljubljennem Bledu.

Ob koncu življenja je izjavil: »S kakšno muko človek nekaj iztrga pozabi in oživi za tiste, ki bodo prišli za nami!«. To se je nanašalo tako na njegovo pisanje kot na kiparjenje iz vojnega železa, s katerim je želel ohraniti spomin na nesmiselnost vojne in trpljenja.

Spoštovani zbrani, danes se Toneta ne spominjamo le kot pisatelja, temveč tudi kot kiparja, lovca, zaščitnika narave in pokončnega Blejca, ki je rodil pred dobrim stoletjem.

Že v zgodnjem otroštvu je z očetom hodil na lov in pri tem užival v naravi in svobodnem okolju gora in jezerskih površin. To okolje ga je izoblikovalo v opazovalca narave, kar je kasneje prelil v svoje povesti in surove, iz železa skovane umetnine. Kot človek narave je razumel, da gozd ni prostor za zabavo, ampak svetišče, kjer se človek sreča s svojim bistvom. Iz »mrtvega« orožja, ki je nekoč sejalo smrt po naših hribih, je s kiparjenjem ustvaril molčeče pričevalce miru.

Tako v kiparstvu kot v življenju je bil samosvoj in izviren. Po planinah je zbiral kovinske ostanke 1. in 2 svetovne vojne, poiskal železo in mu vdahnil novo obliko. Njegova zapuščina na Bledu ni le v knjigah, ampak tudi v zarjavelem železu, ki kljubuje času in nas opominja, da se iz uničenja vedno lahko rodi nekaj ustvarjalnega. Sam in s pomočjo armade je zbiral ostanke orožja, granat, čelad in druge vojaške opreme. Te predmete, ki so bili izdelani za ubijanje, je s kiparjenjem preoblikoval v umetniške objekte s protivojno tematiko. Bil je umetnik ognja in kladiva. Svetinovo kiparsko ustvarjanje je bilo unikatno in tesno povezano z zgodovino kraja.

Njegova dela, pogosto groba in surova zaradi materiala, so nosila močno protivojno sporočilo. Iz uničevalnega orožja je s kiparjenjem ustvarjal umetniške objekte, ki so opominjali na nesmiselnost nasilja. Ker gre za kovino, ki je bila izpostavljena ognju in koroziji, imajo dela arhaičen, včasih srhljiv videz. Skulpture iz orožja, bi lahko opisali kot surovo, a globoko simbolično umetnost, ki »mrtvemu« železu vdahne novo, humanistično življenje.

Ta surova estetika je bila za nekatere opazovalce preveč groba, tako da so jo zavračali in ji odrekli umetniško vrednost.

Kot kipar samouk se ni podrejal akademskemu pravilu. Njegove skulpture so ekspresivne – izražajo bolečino, upor in krik proti nasilju, kar ga uvršča med pomembne predstavnike samorastniške umetnosti pri nas.

Nekatera njegova dela so prerasla v prave spomenike. Iz orožja je ustvarjal figure, ki simbolizirajo žrtve in borce, s čimer je vojno zgodovino Gorenjske, ki jo je popisal v literaturi, prelil v tridimenzionalno obliko.

Tone Svetina se je v narodnoosvobodilni boj vključil že kot mladenič, star 18 let. Njegova partizanska pot je bila ključna za njegovo kasnejšo umetniško in osebnostno identiteto. V partizanih je razvil globoko vez z gozdom in gorami. Zanj gozd ni bil le skrivališče, temveč prostor svobode in tovarištva, kar je kasneje utemeljilo njegovo naravovarstveno držo. Čeprav je bil ponosen partizan, je v svojem delovanju ohranil samostojno misel. Ni bil »salonski« bore, njegova partizanska izkušnja je bila surova, prepojena s krvjo in blatom, kar se odraža v težkih, grobih oblikah njegovih železnih skulptur.

Izkušnja v nemški uniformi mu je dala edinstven uvid v »drugo stran« vojne. Ta čas je opisoval kot obdobje skrajne odtujenosti in strahu, kjer je od blizu spoznal »mašinerijo« moderne vojne. Ta tehnološka plat uničevanja je kasneje postala osnova za njegovo kiparsko recikliranje orožja. V njegovem kiparstvu se to odraža v tem, da med materiali, ki jih je uporabljal, ni ločil med »našim« in »njihovim« orožjem, za njega je bilo vse železo smrti, ki ga je bilo treba pretopiti v simbole miru. Ta dvojna vojaška izkušnja, najprej prisilna v nemški uniformi in nato prostovoljna v partizanski, je iz njega naredila zapriseženega pacifista. Njegova skulptura iz puškinih cevi ali granat ni bila le umetnost, ampak osebno obračunavanje s temnim obdobjem njegove mladosti.

Tone Svetina se je v svojem razmišljanju in kiparstvu nagibal k Carlu Gustavu Jungu in njegovi teoriji arhetipov ter kolektivnega nezavednega. Svetina ni iskal vzrokov človeškega trpljenja v individualnih spolnih frustracijah po Freudu, temveč v globokih, starodavnih sencah, ki jih nosi človeštvo. Njegove skulpture, kot je Sfinga, so čisti jungovski arhetipi – bitja, ki povezujejo človeško, živalsko in božansko oziroma demonsko. Njegova umetnost je bila torej nekakšen materializiran Jung – iskanje ravnovesja med človekovo divjo, destruktivno naravo (železo, orožje) in njegovo težnjo po harmoniji z naravo.

Avtor je ustvaril prek štirideset spomenikov in obeležij narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji in Jugoslaviji. Ena njegovih največjih skulptur se nahaja v Richmondu v ZDA.

Med bolj znanimi sta tudi spomenik padlim borcem 3. bataljona Prešernove brigade na Pokljuki in spomenik otrokom na Kozari, ki je težak več kot tri tone. Svetina je v Ukani 4 obrazložil, zakaj ustvarja te skulpture: »Vse premine, skulpture ostanejo. Zato bom delal iz teh jeklenih drobcev skulpture, ki bodo same zase govorile o tesnobi in grozi, ki jo prinašajo vojna, smrt in opustošenje. Simboli - koščki jekla, absurda, se bodo v mojih rokah spremenili v simbole miru, v opozorilo ljudem, naj se ne igrajo z ognjem.«

Svoja dela je razstavljal na skupinskih in več kot štiridesetih samostojnih razstavah doma (večkrat v galeriji likovnih samorastnikov Trebnje) in v tujini (kot npr. v muzeju Deutz v Kölnu, italijanski Gorici, Beogradu, Puli), pa tudi v svoji galeriji na Bledu. Na pisatelja sedaj na Bledu spominja samo skromen grob, kjer je na kamniti nagrobnik lastnoročno zavaril skulpturo v obliki ribe, ki simbolno združuje življenje in smrt.

Sodeloval je na mnogih skupinskih razstavah in dobil več nagrad, kot pisatelj pa je leta 1970 dobil nagrado Prešernovega sklada, kasneje še Kajuhovo nagrado in Prešernovo nagrado Gorenjske.

Nepopoln bi bil opis njegove osebnosti, če ne bi omenili Tonetov odnos do narave. Njegov odnos do okolja je bil prepleten z etiko starega kova, kjer sta bila lovstvo in alpinizem neločljiva od globokega spoštovanja do gora. Bil je strasten lovec, a je na lov gledal kot na starodavno vez med človekom in naravo. Nasprotoval je »turističnemu« lovju in v svojih zapisih poudarjal, da mora lovec naravo predvsem razumeti in varovati, ne le iz nje zgolj jemati.

Kot alpinist se je zavzemal za vrednote, ki niso merljive z višino ali težavnostjo smeri. Gore so mu pomenile prostor svobode, kjer se človek sooči s svojo majhnostjo.

Kot domačin, je bil tesno vpet v lokalno okolje, naravo je videl kot ključni del gorenjske identitete, ki jo je treba zaščititi pred uničujočimi vplivi industrializacije in množičnim turizmom. Bil je oster kritik modernega načina življenja. Verjel je, da se človek v mestih in ob asfaltu odtuja od svoje biti, zato je v gorah iskal notranji mir in prvinskost.

V svojih zapisih je opozarjal na »zatoхло vzdušje« moderne družbe in osamljenost sredi asfalta, rešitev pa iskal v pristnem stiku z naravo, ki mu je pomenila prostor notranjega miru. Filozofijo Toneta Svetine bi lahko opisali kot etiko odgovornosti in globoke ekologije, kjer nadzor nad naravo ne pomeni podrejanja, temveč skrbno varovanje. Svetina je verjel, da se pravi nadzor začne pri človeku samem. Nasprotoval je agresivnemu izkoriščanju narave.

Kot domačin je čutil dolžnost, da bdi nad svojo lokalno okolico. Njegova filozofija je bila jasna: narava ni lastnina, temveč dediščina, ki nam je bila zaupana v varstvo. Njegov pristop je bil torej konservatorski v najboljšem pomenu besede - ohraniti divjino, tišino in prvinskost gora pred hrupom modernega sveta.

Najbolj neposreden in odmeven primer njegovega upora je bil boj proti betoniranju in asfaltiranju gora, specifično na območju Pokljuke in Triglavskega narodnega parka. Njegov odpor je vključeval objavo javnih pisem, preko medijev in v svojih esejih je ostro napadal takratne načrte za posodobitev infrastrukture, ki bi po njegovem mnenju »ubila tišino gora«. Trdil je, da se mora človek gori prilagoditi s peš hojo, ne pa gore prilagajati avtomobilu.

Nasprotoval je pretiranemu širjenju smučišč in žičniških naprav na Pokljuki, saj je v tem videl degradacijo lovišč in naravnega habitata divjadi, ki mu je kot lovcu pomenil svetišče.

Zavzemal se je, da bi določeni deli Gorenjske ostali popolnoma brez turističnega hrupa. Verjel je v »duhovni nadzor« nad prostorom – kjer obiskovalec v naravo vstopi s spoštovanjem, ne pa kot potrošnik.

Kot ribič se je zavzemal za očuvanje čistosti voda, rek in jezer. Pri tem se je pogosto posvetoval s člani društva za varstvo okolja, posebej s dr. Borutom Rusom in domačinom Ferijem Molnarjem, ki je bil kot biolog zaposlen na limnološki postaji na Bledu. Citiram naj njegovo izjavo, ki jo je zapisal Svetina: »Ljubljanski ekologi bodo napravili vse, da bo sanacija jezera trajala v neskončnost. Kdo je tako nor, da bi izpustil molzno kravo...ne gre za čast in znanstven prestiž...Vedno gre za denar!«

V okviru društvo za varstvo okolja je pripomogel k preprečitvi zaježitve doline Radovne, pogojevano z obratovanjem nuklearne elektrarne v Krškem, kot tudi zaježitvi reke Soče in Tare.

V tem boju za dušo naše pokrajine ni bil sam. Ob njem je stal njegov duhovni brat, pesnik Matej Bor. Bila sta tandem neustrašnih upornikov proti »asfaltni in prehrupni civilizaciji«. Ko sta skupaj snovala manifeste za ohranitev naših gora, nista branila le narave, branila sta človečnost. Bor s poezijo, Svetina pa s kiparjenjem iz železnih drobcev orožja – oba sta sporočala isto: ko bomo gore prekrili z betonom, bomo izgubili lastno bit. Njun odpor ni bil le političen, bil je etični krik dveh partizanov, ki sta vedela, da je svoboda brez čiste narave le prazna beseda. Bila sta ostra kritika takratnega načina upravljanja parka, ki je po njunem mnenju preveč popuščal gospodarstvu. Skupaj sta opozarjala, da TNP postaja »zabavišni park« namesto strogega rezervata narave in miru.

Da bi aktualizirali današnje prometne probleme Bleda, naj omenimo, da je Svetina skupaj z domačini že pred desetletji močno nasprotoval realizaciji južne obvoznice..

Tone Svetina je bil po vojni in zlasti po izidu Ukane izjemno iskan predavatelj, ki je s svojimi nastopi v tovarnah, šolah in kulturnih domovih po vsej Sloveniji ustvaril poseben kulturni fenomen. Njegova predavanja niso bila klasične šolske ure, temveč doživljajski nastopi, ki so jih zaznamovali pripovedništvo »iz prve roke«. Svetina ni nastopal kot vzvišen pisatelj, temveč kot ljudski tribun. Delavcem v tovarnah in mladini v šolah je o vojni, partizanstvu in naravi pripovedoval s surovim, neposrednim jezikom, ki so ga vsi razumeli. Šolarjem ni govoril le o zgodovini, ampak jih je učil etike gora. Bil je oster kritik uničevanja narave, mladim je polagal na srce, naj gore obiskujejo s spoštovanjem, ne pa kot objestni turisti.

Bil je znan po tem, da se ni bal udariti po mizi ali uporabiti krepke gorenjske besede, če je želel poudariti nesmiselnost vojne ali birokracije. To mu je prineslo velik ugled med delavstvom, ki ga je vzelo za svojega.

Kot družbeno angažiranega človeka, naj tudi omenimo njegovo vlogo v slovenskem združenju pisateljev, pesnikov in publicistov - PEN. Njegov odnos do te in drugih literarnih institucij je bil pogosto prepleten z njegovo svobodomiselno in nekonformistično naravo. Čeprav je bil del uradnih literarnih struktur, je v svojih delih (predvsem v Ukani) in javnih nastopih pogosto dregnul v boleče točke zgodovine in družbe (kot npr. povojni poboji, politični zaporni na Golem otok, omejevanje osebne svobode zaradi ideoloških, nacionalnih verskih okvirov..), kar je bilo v skladu s poslanstvom PEN-a o svobodi izražanja.

Svetina se ni nikoli v celoti podredil literarnim modam ali akademskim diktatom. Njegovo članstvo v PEN-u je odražalo njegovo vlogo kot intelektualca, ki se odziva na družbena vprašanja, a hkrati ostaja zvest svojemu gorenjskemu izvoru in naravi. Ob tem naj omenimo karikaturu domačinke Melite Vovk iz leta 1986, ko je na PEN prireditvi na Bledu, odlično likovno izrazila njegove lastnosti.

Na njegovem domu Mlino10 so se srečevali bivši soborci, aktivni oficirji JNA, diplomati, umetniki, pisatelji, politiki, filozofi. O pogovorih si je Svetina zapisoval kratke vsebine pogovorov, vse pa je opremil s svojimi izvirnimi komentarji in mislimi. Iz njegovih ohranjenih dnevnikov je razvidno, da se je na domu z obiskovalci

največkrat pogovarjal o kulturi, njeni vlogi v društvu in nalogah partije pri razvoju socialistične samoupravne zavesti.

Najbolj pogosto so ga v obdobju 1974 do 1986 obiskali na domu likovni kritik Zoran Kržišnik, pesnik Matej Bor, partizan in lovec Niko Fabjan, slikar Polde Oblak, politik Stane Dolanc, general Rudolf Hribernik- Svarun, novinarka Bernarda Rakovec, in slikar Jože Hrvat - Jaki, s katerim sta skupaj izdala monografijo.

Zaradi zelo različnih profilov osebnosti, ki so ga obiskovali, so bile tudi teme razgovorov zelo pestre, od komentiranja aktualnih dogodkov, političnih razmer doma in v svetu, vloge založništva, skrbi za jezik, o lovu na posestvu Belje v Baranji, o vplivu Dušana Pirjevca in krogu nihilistov, o Vitomilu Zupanu, vlogi Edvarda Kocbeka, o razvoju informatike in umetne inteligence, o dachavskih procesih, neoliberalnih smereh v gospodarstvu, možnosti izbruha atomske vojne, nujnosti tehnološkega razvoja, o tem, da anarholiberali sejejo zmedo v kulturi, o vse manjši vlogi komunistov v kulturi, da vse več borcev izstopa iz zveze komunistov, da moramo za vsako ceno ohraniti suverenost in slovenski jezik, o pomoči zamejskim Slovencem, da ohranijo kulturo in jezik, o prevelikem zadolževanju države, da je prevelik prepad med generacijami, o povečanju gospodarske učinkovitosti, o vse večji birokratizaciji postopkov, o tem da so želeli cenzurirati Ukano, o napadih na avtorja Ukane in njegovega sina...

V zapiskih je Tone pogosto opisoval svoje sanje, ki jih je poglobljeno analiziral. Ob ognju, ki ga je oboževal, je mnogim obiskovalcem dal izpolniti test, na podlagi katerega je izdelal osebno psihološko sliko. V dnevni sobi, kjer je bilo veliko slik in lovskih trofej, je imel tudi tarčo v katero je občasno ustrelil z zračno puško, češ da s tem krepi koncentracijo uma.

Z vaščani se sicer ni pogosto družil, a so ga cenili, ker jim je večkrat pomagal reševati birokratske ovire, pogosto pa je zastavil svojo besedo, da so kmečki fantje vojaški rok služili bližje domu, oziroma v Sloveniji. Sovaščani so ga v znak spoštovanja klicali »stari«. Pri varjenju skulptur sta mu občasno pomagala domačina, Marjan Svetina in Brane Mandeljč.

Tone je bil naklonjen mladim talentom iz bližnje okolice, ki so se ukvarjali z literarno ali likovno umetnostjo, naj navedem le nekaj imen; Dušan Merc, Polona Škrinjar, Janez Zupan, Anamarija Kovač, Matjaž Kajdiž in Irena Lelja. Tudi pesnica Neža Maurer je večkrat izjavila, da ji je Tone pri njenih začetkih zelo pomagal z nasveti.

Bil je poseben, poln izvirnosti, energije, pozoren poslušalec, odprt za nove ideje, samosvoj zato zanimiv tudi za akademsko izobražene osebe.

Tone Svetina je verjel, da je človek v svojem bistvu kozmično in socialno bitje. Na eni strani je pogojen z odnosi in družbenimi strukturami, na drugi pa se v naravi srečuje s smislom svojega obstoja.»Živimo dvojno življenje: eno za druge, drugo zase.« Sodobni svet je po njegovem mnenju zašel v absurden razkol, ki grozi s kolektivnim samomorom ali katastrofo.

Kot človek narave in lovec je na bolezen in smrt gledal s precejšnjo mero stoicizma. Verjel je v naravni krog življenja, kar se odraža tudi v njegovih poznejših skulpturah, ki so postale še bolj simbolične in očiščene vsega odvečnega.

Smrt je bila zanj zadnja skrivnost, ki se ji vedno približujemo, a je nikdar ne spoznamo. Zato se ji z vso življenjsko voljo upiramo in malikujemo življenje. Življenje je dano prazno – od vsakega posameznika pa je odvisno, s čim ga bo napolnil.

Življenje je potovanje v smrt in premagati jo, se soočiti z njeno zastrašujočo silo, pomeni častiti življenje.

Spoštovani udeleženci spominske slovesnosti. Kmalu bo minilo 28 let odkar je umrl Tone Svetina, svet od takrat se je močno spremenil, ekonomsko in politično, a priznati je treba, da je danes Svetina z vsebinami, na katere je skušal opozoriti ali najti odgovore še vedno aktualen. Prav je, da ne pozabimo njegovih prizadevanj, kako približati kulturo sleherniku, kako slovenski narod iz hlapcev povzdigniti v miselnost junakov, zmagovalcev, kot tudi, da moramo bolj spoštovati naravno okolje in ga ščititi pred pohlepnostjo kapitala, predvsem pa se moramo odločneje boriti za mir in proti vojni.

Ob njegovi 100 letnici rojstva je sicer lepo, da se spomnimo nanj, še bolj pomembno pa je, da zavarujemo, dokumentiramo in uredimo vso njegovo zapuščino, literarno in likovno in vsaj del od tega ohranimo v domačem kraju, in jo v prihodnosti dostojno predstavimo v našem bodočem muzeju.

Srečko Kunčič, Bled 17. 3. 2026